

“KİTABI-DƏDƏ QORQUD” EPOSUNDA DOĞUM VƏ ÖLÜMLƏ BAĞLI TARİXİ-DEMOQRAFİK MƏSƏLƏLƏR

Aydın Balamirzə oğlu Məmmədov
BDU, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
aydin.mmmdov.67@mail.ru

XÜLASƏ

“Kitabi-Dədə Qorqud” dünya dastan yaradıcılığında öz yeri, xüsusi çəkisi olan unikal bir sənət abidəsidir. Böyük türk dünyasının tarixini, qan yaddaşını, həyat fəlsəfəsini orijinal bir üslubda əks etdirən fenomenal, fəqət, ərsəyə gəlməsi, yazıya alınması tarixi ətrafında hələ də elmi axtarışlar və polemikalar gedən bu monumental abidəmiz ulu babalarımızın sosial-ictimai, hərbi-siyasi, mədəni-mənəvi həyatının demək olar ki, bütün sferalarını əhatə edir. “Kitabi-Dədə Qorqud”da xalqımızın məskunlaşma coğrafiyasının sərhədləri, əhalinin təbii və mexaniki artımı, o cümlədən olum-ölüm dilemması kimi mühüm demoqrafik proseslər də son dərəcə zəngin faktlarla əks olunmuşdur. Məhz bu baxımdan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycan xalqının tarixi demoqrafiyasını öyrənmək baxımından son dərəcə etibarlı bir mənbə sayıla bilər.

Açar sözlər: “Kitabi-Dədə Qorqud”, Oğuz eli, doğum, ölüm, ailə dəyərləri.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı obrazlar nə məğlubiyyət, nə də düşmənin xəyanəti ilə heç cür razılaşırlar. Onlar nahaq yerə nə qan tökmür, nə də ölümlə barışırlar. On altı il zindanda zillət çəkən Beyrək onu sevməyi düşmən qızına dərdini söyləyəndə qız Beyrəyi azad edir. Hasarı aşılıb azadlığa çıxan Beyrək qala qapısına yaxınlaşıb düşməni belə hədələyir:

Tanrı mənə yol verdi, gedər oldum, mərə kafir!
Otuz doqquz yigidim əmanəti, mərə kafir!
Birisini əksik bulsam yerinə onun öldürəyim!
Onun əksik bulsam yerinə yüzün öldürəyim!

Burada oğuzun qılınca yalnız Vətəni, soyunu, soydaşlarını qorumağı olduğu ən zəruri məqamlarda əl atması bəlli olur. Ümumiyyətlə, Oğuz türk təfəkküründə nəinki öz soydaşlarına, eləcə də bəşər övladına, onun yaşamaq və mülkiyyət hüquqlarının toxunulmazlığına sakral bir münasibət, aşırı dözümlülük var. Eyni zamanda: “Dövləti saxlamaq zərurəti bəyləri və budunu rahat buraxmırdı. Çünki, yalnız müharibəyə daimi hazır vəziyyət elin mövcudluğunu təmin edirdi” (5, 123). Lakin ən gərgin hərbi toqquşmalarda, müharibələrdə belə oğuzlar bir çox xalqların hətta bu gün belə həsəd apara, öyrənə və əxz edə biləcəkləri müharibə qanunlarına ehtiramla yanaşır, lüzumsuz yerə qan tökməkdən çəkinirdilər. L. Qumilyov haqlı olaraq yazırdı ki, oğuzlar tayfalararası çəkişmələrdə heç vaxt bir-birlərini qırıb məhv etmək həddinə çatmamışdılar (9, 149).

Və yaxud, igidlərin canını alan Əzraildən qisas almaq üçün onunla ölüm-dirim savaşına girən Dəli Domrul soydaşlarının yaşaması naminə öz həyatını təhlükəyə atır (1, 84-91). “Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul” boyunda biz olum və ölümün bir-biri ilə nə qədər dialektik bir vəhdət təşkil etməsinin şahidi oluruq. Belə ki, özü də ölümlə üz-üzə qalan Dəli Domrul Əzrailə can verib-can almaq məcburiyyətində qaldıqda ata-anasına müraciət etsə də, valideynləri bu işə razı olmurlar. Yalnız həyat yoldaşı:

“Sənin ol müxənnət anan-baban,
Bir canda nə var ki, sənə qıymamışlar?
Qadir tanrı tanıq olsun!

Mənim canım sənin canına qurban olsun! – deyərək, öz həyatını həyat yoldaşına qurban etməyə razı olduğunu bildirir. Burada olum və ölümün müqəddəs ailə dəyərləri ilə sıx əlaqəsi aydın şəkildə nəzərə çarpır. Belə ki, Dəli Domrul “İki oğlanıçığı öksüz qoyma!” – deyərək həyat yoldaşının ölümünə nəinki razı olmur, əksinə, özü həlak olduğu təqdirdə ona könlü sevdiyi şəxslə evlənməsini belə tövsiyə edir (1, 90). Əslində, Dəli Domrul sona çatan həyatını öz iki oğlunun xoşbəxt həyatında gördüyü üçün ölümdən qorxmur. Həyat yoldaşının sədaqəti, övladlarının xoşbəxt və uğurlu gələcəyi Dəli Domrul üçün olum və ölüm arasında vəhdət körpüsü yaratmış olur. Əzrail Dəli Domrulun canını almağa gələrkən o:

“Alırsan ikimizin canın belə alğıl!
Qoyursan ikimizin canın belə qoyğıl!
Kərəmi çox qadır tanrı!

Haqq-taalaya Dəli Domrulun sözü xoş gəldi. Əzrailə əmr elədi: “Dəli Domrulun atasının, anasının canın al! Ol iki halala yüz qırx il ömür verdim” – dedi” (1, 91). Burada biz ölümün olumla – həyatla, həyatın isə ölümlə yerdəyişməsinin şahidi oluruq. Həyat ailə dəyərlərinə ehtiramla yanaşan gənclərə uca Allahın rəhməti, ərəcəsi, mükafatı kimi təqdim olunur.

“Basatın təpəgözü öldürdüyü boy”da qoca Sarı çobanın Pəri qızla nikahından dünyaya gələn Təpəgöz bir qədər böyüdükdən sonra Oğuz elində adamları bir ucdan yediyinə görə, əhalinin say dinamikasına ciddi xətər yetirmiş olur (1, 112-121). Başqa sözlə, demoqrafik balans pozur. Çünki, qoca Sarı çoban müqəddəs ailə dəyərlərini ehtirasının qurbanına çevirdiyinə görə, bu izdivacdən doğulan övlad öz elinə, obasına sevinc yox, kədər gətirir. Burada bir nəfərin doğumu onlarla, yüzlərlə insanın ölümünə səbəb olur. Deməli, nəsil artımının əsas institutu kimi fəaliyyət göstərən ailə yalnız sədaqət və etibar prinsipləri üzərində qurularsa burada dünyaya gələn övladlar elinə, obasına yararlı vətəndaşlar kimi formalaşaraq cəmiyyətə inteqrasiya oluna, nəsil artımını uğurla davam etdirə bilirlər.

1924-cü ilin noyabr-dekabr aylarında Bakı Dövlət Universitetinin Şərq fakültəsində “Xəzərsahili vilayətlərin müsəlman aləmində yeri” mövzusunda 20 mühazirə oxuyan akademik Vasili Bartold “Kitabi-Dədə Qorqud”dakı Qorqudu qırğızların Xorxutu ilə eyniləşdirərək Xorxutun – Qorqudun boyunun 2 sajen (bir sajen 2,13 metrdir – A.M.) olmasını, lakin belə əfsanəvi, nəhəng bir şəxsin ölümündən yaxa qurtarmaq, əbədi yaşamaq üçün bütün dünyanı dolaşaraq özünə əmniyyət axtarmasından bəhs edir. Bartold Qorqud Atanın ölümündən qaçma əfsanəsini qırğızlardan eşidən V.Velyamin-Zernova istinadən belə təsvir edir: “O, əvvəllər dünyanın bir qurtaracağında – kənarında yaşayarkən yuxusunda bir neçə adamın gor qazdığını görür və onlara: “Bu goru kimin üçün qazırırsınız?”, – deyərək sual verir. Övliyanın bu sualına gərəkən: “Müqəddəs Xorxut üçün”, – deyərək cavab verirlər. Gördüyü yuxudan möhkəm surətdə narahat olan Xorxut başının üstünü alan ölüm təhlükəsindən qurtulmaq üçün

elə səhəri günü dünyanın digər qurtaracağına yollanır. Lakin o burada da eyni yuxunu görür. Səhər tezdən oyanaraq yenə də yola çıxır. Amma hər yerdə həmin yuxu övliyanı təqib etdiyinə görə o, dünyanın dörd bir tərəfini gəzib dolaşır. O həyəcan və iztirab içində əmniyyət axtararaq yerin mərkəzində məskun olmaq qərarına gəlir. Necə düşünürsə, elə də edir. Heç demə, dünyanın mərkəzi Sır çayının sahili imiş” (8, 236-237).

Gətirilən iqtibasdan göründüyü kimi, V.Bartold Dədə Qorqudu müqəddəs hesab edərək övliya adlandırır. Lakin bir müqəddəs, bir övliya Allaha bu qədər yaxın ikən, ölümdən – haqqa qovuşmaqdan niyə qorxur, çəkinir? Burada bir məqamı önə çəkmək yerinə düşərdi ki, əslində ölüm də doğum kimi biri digərini dialektik şəkildə tamamlayan obyektiv demoqrafik prosesdir. Əslində, Dədə Qorqud özü də bu qaçılmaz həqiqəti hamı kimi aydın dərk edir, lakin əbədi həyat sürmək üçün ölümlə mübarizə yollarını axtarıb-aramaqdan da əl çəkmir. Ən azından, yaşamaq hər bir canlının təbii istəyi, arzusudur. Digər tərəfdən, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda yaşamaq, nəsil artırmaq, ailə modelinin toxunulmazlığı, müqəddəsliyi uğrunda mübarizə aparmaq, ailə dəyərlərini öz həyatından belə üstün tutmaq sanki əsas süjet xəttindən biridir. Belə olmasaydı, ölümdən qurtulmağa can atan, əbədi həyatın mövcud olduğu o sirli məkanı tapmaq üçün yuxarıdakı əfsanədə deyildiyi kimi, dünyanı qarış-qarış gəzən Dədə Qorqud Baybura oğlu Beyrəyin sevgilisi Baybecanın qızı Banıçəyəyi ona nişanlamaq üçün həyatını təhlükəyə atıb elçi getməzdi. Belə ki, Beyrək atasına sevcəyəyi qız haqqında: “Baba, mana bir qız al ver ki, mən yerimdən durmadan o durkək gərək, Mən qaraqoç atıma minmədən ol minmək gərək. Mən qızıma varmadan ol mənə baş gətirmək gərək. Bunun kimi qız alı ver, baba, mana” – deyərək, söyləyəndə Baybura: “Oğul! Sən diləməzsən, kəndinə bir yoldaş və hampa istəmişsən. Oğul, məgər sən istədiyən qız bəy qızı Banıçək ola? – deyərək, söyləyir (1, 48).

Burada ailə modeli ilə bağlı bir neçə diqqət çəkən məqam Beyrəyin ailə quracağı gələcək həyat yoldaşında görmək istədiyi xüsusiyyətləri dilə gətirməsidir. Əslində, Beyrəyin ailə quracağı xanımında yuxarıda sadalanan xüsusiyyətləri görmək istəyi yaşadığı dövrün diktə etdiyi tələblərdən irəli gəlir. Feodal ara müharibələrinin, hərbi qovğaların tez-tez baş verdiyi orta əsrlərdə qız-gəlinin əsir düşməsi adi bir hal olduğu üçün qadınların həmin ekstremal vəziyyətdə özlərini necə aparmaları, ailə dəyərlərini necə

qoruyacaqları hamını düşündürən məsələlərdən idi. Ona görə də, Banıçiçək bir bəy qızı olsa da, onda da qəhrəman xatunlarımıza xas igidlik, qorxmazlıq, yenilməzlik kimi xüsusiyyətləri müşahidə edirik. Beyrəklə elə ilk görüşdən onun qarşısında: “Əgər atın atımı, atdığı oxun oxumu keçərsə, gülüşərək kürəyimi yerə vurarsansa” kimi şərtlər qoyan Banıçiçək də əslində gələcək övladlarının atasını qorxmaz, yenilməz bir igid kimi görmək istəyir (1, 47).

Elə bu səbəbdən də, Baybura oğlu Bamsı Beyrəyin sözlərindən gələcək gəlinini asanlıqla tanıyır, oğlunun seçiminə qarşı çıxmır, lakin: “Ay oğull! Banıçiçəyin bir dəli qardaşı vardır! Adına Dəli Qarcar derlər. Qız diləyəni öldürür” (1, 48). Oğlunun evlənmək arzusunu reallaşdırmaq üçün Qalın Oğuz bəylərini evinə çağıraraq çıxış yollarını arayan Bayburanı və qonaqlarını indi bir sual narahat edir: “Bu qızı istəməyə kim varə bilər? Məsləhət görürlər ki, Dədə Qorqud varsın” (1, 49). Dədə Qorqud Oğuz elinin hərbi-siyasi, iqtisadi qüdrətini gücləndirmək üçün nəsil artımını bütün varlığı, fəaliyyəti ilə dəstəklədiyi üçün, iki sevən gənci bir-birinə qovuşdurmaq üçün Qalın Oğuz bəylərinin bu qərarına hörmətlə yanaşır. Əslində, bu işin çox çətin olduğunu, onu ölümə üz-üzə qoyacağını yaxşı anlayan Dədə Qorqud eposun məhz bu və digər boylarında görüldüyü kimi elinin toylu-düyünlü, oğullu-qızlı olması üçün əslində ölümdən qorxmadığını da, həyatını yaxşı əməllərə həsr etmək üçün uzanmaq istəyini əks etdirir. Dədə Qorqudun: “...Məni göndərsiz, bilirsiniz ki, Dəli Qarcar qız qardaşını diləyəni öldürər. Barı Bayandır xanın tovlasından iki şahbaz yüyrek at gətirin, ...qaçma-qovma olarsa birisini minəm, birisini yedəkləyəlim”, – deyər söyləməsi düşünürəm ki, onun nəinki Oğuz məclislərinin qərarlarına hörmətlə yanaşmasını, eyni zamanda hər dəfə çətin vəziyyətlə üz-üzə qalarkən, ən doğru, optimal vasitələrdən məharətlə yararlanma bilməsi bacarığını göstərir. Başqa sözlə, Dədə Qorqud ixtiyari problemlə üz-üzə gəlsə, onu aradan qaldırmaq üçün ən müxtəlif üsul və metodlara əl atmaqla insanın düşdüyü çətin situasiyadan çıxması üçün imkanlarının nəhayətsizliyini nümayiş etdirir.

Dədə Qorqud çətin anlarda da səbirlidir, tərəf müqabili ilə ünsiyyətdə bütün insani dəyərlərə sadıqdır. Dəli Qarcarla görüşərkən biz buna bir daha şahid oluruq: “...Baş endirdi, bağır basdı. Ağız dildən körklü salam verdi” (1, 49). Lakin, Dədə Qorqudun bu ədəbi, ərkanı müqabilində Dəli Qarcar: “Əleykəssalam! Ey əməli azmış, feli dönmüş, qadir Allah ağ alnına qada

yazmış! Ayaqlılar buraya gəldiyi yox. Ağızlılar bu suyumdan içdiyi yox. Sənə nə oldu? Əməlinmi azdı? Felinmi döndü? Əcəlinmi gəldi? Buralarda neylərsən? – deyər, söyləyir (1, 49). Təbii ki, Dəli Qarcarın hədə-qorxu dolu ölüm saçan sözləri Dədə Qorqudu qorxutmur və o təmkinlə gəlişinin səbəbini izah edir:

“Qarşı yatan qara dağını aşmağa gəlmişəm,
Axıntılı körklü suyunu keçməyə gəlmişəm,
Gen əyəyinə, dar qoltuğuna qısılmağa gəlmişəm,
Tanrının buyruğu ilə, peyğəmbərin qövlilə
Aydan arı, gündən körklü qız qardaşın Banıçiçəyi
Bamsı Beyrəyə diləməyə gəlmişəm!

Dədə Qorqudun ağzından bu sözlər çıxmamış Dəli Qarcar haman sürətli qara aygırını minib onu təqib etməyə başlayır: “Dədəyi qova-qova Dəli Qarcar on yelək yer aşdı. ...Dədənin ünsü ünüdü, tanrıya sığındı, istəmiyə oxudu”. Dədə Qorquda çatcaq onu öldürmək üçün əlini qılınca aparır. Bu zaman Dədə Qorqud: “Əgər üstümə qılinc çalarsansa əlin qurusun!” – deyər, onu qarğıyır: “Haqq-taalanın buyruğuyla əli yuxarıda asılı qalır” (1, 50). Bu səhnədə biz Dədə Qorqudu duaları Haqq-taala – Allah tərəfindən eşidilən müqəddəs şəxs, Bartoldun təbirincə, bir övliya kimi görürük. Burada Dədə Qorqud həm islam dəyərlərini, həm də türkdilli xalqların islamaqədərki dini inanc, adət və mərasimlərini bilən, çulğalaşdıran bir obraz kimi canlanır. Burada “Dədə Qorqud” eposunun araşdırmaçılarından biri olan P.Mirablenin onun şəxsi keyfiyyətlərinə yanaşması maraqlı doğurur: “Aşiq, məsləhətçi, şaman, peyğəmbər və hətta cəngavər kimi onun fəaliyyəti bəşəridir, köçəri həyatın bütün sahələri və arzuları üçün zəruridir. Bir mənəvi ata kimi o, maddi baxımdan əbədi həyatın təminatçısıdır” (3, s. 240-247).

Sözgedən eposun bu yerində biz Dədə Qorqudun göyə – Allaha üz tutmasının, ondan kömək diləməsinin şahidi oluruq. Dəli Qarcarla çətin görüşdən uğurla ayrılan, bacısı Banıçiçəyin Beyrəklə nişanlanmasına razılıq olaraq elin qayıdan Dədə Qorquddan Baybura: “Ya bəs necə qurtuldun Dəli Qarcarın əlindən?” – deyər, soruşanda Dədə Qorqud ona: “Allahın inayəti, ərənlərin hümməti oldu, qız: aldım”, – deyər cavab verir (1, 50).

Ümumiyyətlə, Oğuz türkləri hələ islamiyyətdən əvvəl də göy tanırısına tapınımış, ona hami qüvvə kimi sığınmışlar. Görkəmli tədqiqatçı M.Seyidov “Günəş mifi” adlı məqaləsində yazır: “Yenə günlərdən bir gün Oğuz xaqan yerdə göy tanırısına tapındı. Qaranlıq düşdü. Göydən bir göy şüa düşdü. Günəşdən işıqlı, aydan parlaq idi. Oğuz xaqan yürüdü, gördü bu şüanın arasında bir qız var, tək oturubdur. Şüa – işıq yerdə günəş kimi parlaq qıza dönür və Oğuz onunla evlənir” (7, 32-34). Bu mifdə biz Oğuzun həyat yoldaşını işığın insanlaşmış obrazı kimi görürük. Bu mifoloji mətn Oğuzun soykökünü səma ilə bağladığına görə göy tanrısı, ali qüvvələr hər zaman onun nəslinin himayəçisi, qoruyucusu kimi çıxış edir. Dəli Qarcarla mücadiləsində də Dədə Qorqud əlini yuxarı qaldıraraq göydən – uca Allahdan dilək diləyərək ölümün pəncəsindən qurtulur. Deməli, Dədə Qorqud eposunda olum və ölüm kimi demoqrafik proseslər Allahın iradəsi, istəyi ilə bağlanır. Digər tərəfdən: “Türk qaydasında görə, heç kəs öz qismətindən artıq istəməməli və qurultay qaydalarını pozamamalıdır” (4, 71). Məhz bu səbəbdəndir ki, Dədə Qorqud Bayburanın evində toplanan Qalın Oğuz bəylərinin qərarına ehtiramla yanaşır.

Digər tərəfdən, “Dədə Qorqud” eposunun bir sıra araşdırıcıları, o cümlədən M.Seyidov Dədə Qorqudu Günəşlə əlaqələndirir: “Günəş inamı, tanrısı əski xalqların çoxunda, eləcə də azərbaycanlıların ulu babalarında başlıca yarıq, şüa, zoomorfik onqon, insan kimi təsəvvür olunmuşdur. Günəşə tapınma çağında o, insana hava, su qədər gərəklidir. Görünür, buna görə də bir çox xalqların ulu babaları günəşə insanın və hər nəsnənin yaradıcısı kimi baxmışdır” (6, 368).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında islam dininin dəyərləri ilə islamaqədərki nəsil artımını himayə edən, insanları şəx qüvvələrdən hifz edən qoruyucu ruhlara, təbiət elementlərinə, o cümlədən daşa, torpağa, oda, suya olan etiqadlarımızı əks etdirən inanclarımız bir arada yer alır: “Günəş inamı, tanrısı ilə xristianlıq, islam dini asan mübarizə apara bilmirdi” (6, 368). P.Xəlilov yazır: “Dədə Qorqud oğuzları islamı qəbul etsələr də, onların etiqadında islam təsiri son dərəcə zəifdir. Qəhrəmanlar and içəndə “qılıncıma doğranayım” deyirlər”. Müəllif sözügedən dastanda dini inancla bağlı məsələlərdə bir qədər də irəli gedərək: “Yağı yurdunda oğuzların kilsəni yıxıb yerində məscid tikmələri dastan mətninin özündən doğmur, bu xəbər dastanı köçürən xəttatın (katibin) əlavəsidir”, – deyər yazır (4, 79).

Bu mülahizələri də nəzərə alsaq, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında olum və ölüm kimi demoqrafik proseslərin qədim inanclarımızla bağlılığı fikrində ısrarlı ola bilərik. Məhz bu səbəbdəndir ki, irəlində Bartoldun V.Velyamin-Zernova istinadən Dədə Qorqudun ölümdən qaçması ilə bağlı söylədiyi əfsanədə Dədə Qorqud gen dünyanın dörd bir tərəfini dolansa da, heç yerdə özünə əmin-amanlıq tapa bilmir. V.Bartold yazır: “O zaman övliya taleyi aldatmaq, ona kələk gəlmək qərarına gəlir. Quruda ölümdən qurtula bilməyəcəyinə əmin olduğdan sonra suda yaşamaq qərarına gəlir, çuxasını – örtüyünü Sır çayı üzərinə sərərək orada məskun olur. Orada daima qopuzunu çalaraq tam 100 il yaşayır, ömrünü başa vurur. Mömin müsəlmanlar nəşini götürərək onu dəfn edirlər” (8, 237).

Beləliklə, Dədə Qorqudun dünyanın mərkəzi saydığı yerdə Sırdərya çayının axar suları üzərindəki ölümü əslində yaşadığımız dünyada hər şeyin daima dinamik təkrarlanan bir inkişafda, hərəkətdə olmasını bir daha təsdiq edir. Çuxasını Sırdərya çayının üzərinə sərərək 100 il qopuzunu əlindən yerə qoymayan Dədə Qorqud əslində ölümün də olum, doğum kimi danılmaz bir reallıq olduğunu və bu, bir-birini tamamlayan ayrılmaz demoqrafik prosesdən heç yerdə heç zaman heç kimin qurtulmaq iqtidarında olmaması həqiqətini sanki dünyaya car çəkir. Dədə Qorqudun həm ölümdən qaçması, həm də onunla qarşılaşması niyə dünyanın mərkəzində baş verir? Burada dünya sanki, çərxi-dövrənin mərkəzinə uyğun gəlir: “Çərxi ən yuxarı zirvəsi “həyat”dır, ən aşağısı isə, “ölüm”dür. Çərxi aşağı nöqtəsində (“ölüm”də) ölüm başlanğıcı ilə yaşamaq başlanğıcı qarşı-qarşıya durmuşdur. Bu nöqtədə “ölüm” və “olum” görüşür” (6, 362).

M.Seyidov haqlı olaraq həm olum, həm də ölümü eyni demoqrafik prosesin tərkib hissəsi kimi təqdim edir: “Hər ikisinin başlanğıcı birdir – həyatdır, təbiətdir. Həyatın bir üzü “ölüm”, o biri üzü isə yaşamaqdır – “olum”dur. ...Həyata belə baxış insanda həyat eşqini gücləndirir, özü-özünə inam hissi, duyğusu yaradırdı” (6, 362-363).

Dünyaya onun mərkəzində əlvida deyən Dədə Qorqud həm də həyata salam deyir, onu əlindəki qopuzla vəsf edir. Bu mənada, Dədə Qorqud sanki, çərxi-dövrənin mərkəzində ölümün təkrarlanan tsikllə, yenidən olumla qovuşduğu sakral bir nöqtədir: “Qorqud Atanın dünyanın mərkəzində su üzərində vəfat etməsi, onun ölümü ilə hər iki aləmi birləşdirməsidir. Tanrı oğlu kimi Qorqud

ikili qarşıdurmanı birləşdirir, ölümlə həyat arasında körpüyə çevrilir” (2, 250-263).

Beləliklə, Azərbaycan xalqının, o cümlədən bütün türk dünyasının qədim və orta əsrlər tarixinin möhtəşəm və əbədiyaşar abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı tarixi-demoqrafik fikrin inkişafında da misilsiz rol oynayır. Digər dastanlardan fərqli olaraq bu günümüzdə yazılı halda gəlib çatan bir müqəddimə, 12 boydan ibarət olan bu əzəmətli abidə Azərbaycan xalqının bu gün də aktuallığını qoruyub saxlayan tarixi-demoqrafik təfəkkürünü, dünyagörüşünü əks etdirməklə tariximizin ən etibarlı mənbələrindən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Araslı H. Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı: Azərneşr, 1962, 176 s.
2. Bayat F. “Kitabi-Dədə Qorqud” əfsanələri // Dədə Qorqud – 1300. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1999, 339 s.
3. Əliyev S. “Dədə Qorqud” dastanlarının yeni tərcüməsi haqqında // Dədə Qorqud – 1300. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1999, 339 s.
4. Xəlilov P. “Kitabi-Dədə Qorqud” – İntibah abidəsi. Bakı: Gənclik, 1993, 176 s.
5. Qumilyov L. Qədim türklər. Bakı: Gənclik, 1993, 536 s.
6. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı: Yazıçı, 1989, 496 s.
7. Seyidov M. Günəş mifi // “Elm və həyat”, 1978, №8.
8. Бартольд В.В. Сочинение, Том 5, Москва: Наука, 1968, 757 с.
9. Гумилев Л.Н. Тысячелетие вокруг Каспия. Баку: Азернешр, 1990, 312 с.

ИСТОРИКО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ РОЖДЕНИЯ И СМЕРТИ В ЭПОСЕ “КИТАБИ-ДЕДЕ ГОРГУД”

*Айдын Баламирза оглы Мамедов,
доктор философии по истории,*

Доцент
РЕЗЮМЕ

«Китаби-Деде Горгуд» — уникальный памятник искусства, имеющий свое место и особый вес в мировом литературном наследии. Этот монументальный памятник, отражающий в самобытном стиле историю, родовую память и философию жизни великого тюркского мира, и сегодня является предметом научных исследований и споров, а история его создания и написания охватывает практически все сферы социальной, военно-политической, культурно-духовной жизни. В «Китаби-Деде Горгуд» на основе богатой фактами жизни описаны такие важные демографические процессы, как границы географии расселения нашего народа, естественный и механический прирост населения, дилемма жизни и смерти. С этой точки зрения эпос «Китаби-Деде Горгуд» можно считать весьма достоверным источником в плане изучения исторической демографии азербайджанского народа.

Ключевые слова: «Китаби-Деде Горгуд», страна огузов, рождение, смерть, семейные ценности.

HISTORICAL AND DEMOGRAPHIC ISSUES OF BIRTH AND DEATH IN THE EPOS OF “KITABI-DADA GORGUD”

*Aydin Balamirza oglu Mammadov,
PhD in History, associate professor*

SUMMARY

“Kitabi-Dada Gorgud” is a unique monument of art that has its own place

and special weight in the world literary heritage. This monumental monument, which reflects the history, ancestral memory and philosophy of life of the great Turkic world in an original style, is still the subject of scientific research and disputes, and the history of its creation and writing covers almost all spheres of social, military-political, cultural and spiritual life. In “Kitabi-Dede Gorgud”, on the basis of a life rich in facts, such important demographic processes as the boundaries of the geography of the settlement of our people, natural and mechanical population growth, the dilemma of life and death are described. From this point of view, the epos “Kitabi-Dede Gorgud” can be considered a very reliable source in terms of studying the historical demography of the Azerbaijani people.

Key words: “Kitabi-Dada Gorgud”, the country of the Oguzes, birth, death, family values.